

Нова хвиля інтересу до проблеми читача як в нашій країні, так і за її межами, спостерігається й сьогодні. Відомі сучасні дослідження, такі як: «Читач, як учасник літературного процесу» М.Ігнатенка, «Література і читач» Г. Сивокона, «Читач як естетична проблема у працях Олександра Білецького», І. Дзюби «Українська література в системі літератур Європи і Америки XIX –XX ст.», Д. Наливайка „Антологія світової літературно-критичної думки” М.Зубрицької.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білецький О. Про переклади творів Т.Шевченка на інші слов'янські мови [рукопис]. - Фонд Центрального Державного архіву-музею літератури і мистецтва м.Києва. – Фонд №30. – Опис 1. – 1961. – №13. – С. 2 (відсутній початок і закінчення); **2.** Білецький О. Про переклади творів Т.Шевченка на інші слов'янські мови [рукопис]. - Фонд Центрального Державного архіву-музею літератури і мистецтва м.Києва. – Фонд №30. – Опис 1. – 1961. – №13. – С. 3-6 (відсутній початок і закінчення); **3.** Білецький О. Про переклади творів Т.Шевченка на інші слов'янські мови [рукопис]. - Фонд Центрального Державного архіву-музею літератури і мистецтва м.Києва. – Фонд №30. – Опис 1. – 1961. – №13. – С. 7-8 (відсутній початок і закінчення); **4.** Білецький О. Зібрання праць: у 5-т. – Т.3. – К., 1965. – С. 267; **5.** Наливайко Д. Українська література в системі літератур Європи і Америки XIX-XX ст. – К.,1997. – С. 98.

Щеголь Л.Д. (Київ, Україна)

Роман «Фортеця»: образно-символічне тло

Стаття присвячена аналізу образно-символічного тла роману Меші Селімовича. Виведено основні концептуальні засади змалювання образу-символу, досліджено витоки даного асоціювання.

Ключові слова: роман, Меша Селімович, «позачасовість», «надчасовість», метафора, символ, образ-символ, фортеця, образ головного героя.

Статья посвящена анализу образно-символического фона романа Меша Селимович. Выведены основные концептуальные основы изображения образа-символа, исследованы истоки данного ассоциирования.

Ключевые слова: роман, Меша Селимович, «вне временность», «над временность», метафора, символ, образ-символ, крепость, образ главного героя.

The article is analyzes the figurative and symbolic background of the novel Mesha Selimovycha. The basic conceptual framework depicting images of characters, explored the origins of this association.

Key words: novel, Mesha Selimovych, "pozacha conscience", "over ously" metaphor, symbol, image, character, strength, the image of the protagonis

Оповідь Селімовича по-східному поетична та по-східному багатослівна. Не рвучка, іноді монотонна, вона несе в собі поезику «вселенських»

проблем. Нескінченне кружляння думки над епізодом, варіативність осмислення ситуацій, викриття все нових і нових нюансів у зв'язках явищ і речей, постійний сумнів щодо явищ і рече, постійний сумнів щодо причини і наслідку, аналіз, що нагадує дослідження усіх граней складного за конфігурацією предмету, - такою є основа художньої тканини твору.

Селімович інтуїтивно відчував потребу свій хаотичний світ впорядкувати, занурившись у глибину сутті, не дивлячись на те, що вона католицька чи мусульманська, так як все має своє місце, назву, значення та визначення.

Не стільки логікою доказів, скільки впливом на почуття, полонить увагу читачів дивовижний сербський письменник: розмаїття життя, складність стосунків і зв'язків, що реалізуються в будь-якому явищі, породжує тут багатство картин, безліч сентенцій, розгалуження думки, афоризмів, порівнянь и метафор, які не ведуть до логічної крапки, а розмивають різкі межі суперечностей, руйнують звичні уявлення, спрощені схеми стереотипу. У романі присутня повільна оповідь, безліч асоціацій, повтори з постійним нарощуванням змістових акцентів. Певного ритму оповіді автор надає завдяки риторичним питанням (на зразок тих, що можна віднайти в Корані) та їх повторам.

За деякими своїми елементами роман «Фортеця» схожий на пізніші твори письменника, але в той самий час відрізняється від них: дія роману розвивається у мусульмансько-сараєвському середовищі XVII століття – період після Починської битви 1612 року. Згадка про битву у романі фігурує не прямо, а завуальованою. Завдяки цьому можна говорити про «позачасовість» («надчасовість») твору.

Автор не прагнув навмисно зменшити часову асоціативність читача із актуальним часопростором. Навпаки, тут широко використані терміни, які необмежені часом. М. Селімович зміг у ці рамки вмістити розвиток загальнолюдської кризи у період відсутності головного героя в основному локаційному просторі; зародження конфлікту між суспільством та Ахмедом Шабо у час його повернення із бойового фронту; розростання конфлікту між особистістю та спільнотою; відокремлення індивідуума від загалу; відновлення повторного пошуку сил та можливостей для виживання; визначення ролі «суб'єктивних можливостей» та багато чого іншого. Коротко все це свідчить про відсутність вузьких часових кордонів.

Селімович писав, що його «головний герой роману – Ахмед Шабо – бажає віднайти міст до розуміння людей, щоб ті вирвалися із уявної фортеці, яка віддалила мене від людей. Бажає, щоб зникла ненависть та огида, щоб серця переповнювала любов та порозуміння між людьми. Переповнений цим бажанням та вірою Ахмед виступає старанним та морально чистим» [5, 214]. Цією думкою Меша Селімович вказав на ключ до розуміння твору, підтвердивши інтерпретації критиків попереднього роману «Дервіш і смерть».

який пізніше і сам автором визнає як умовний плагіат роману «Фортеця».

При східній стилістиці роману М. Селімовича в ньому відчутно проступає проблематика, що активно розробляється в сучасній європейській культурі, й насамперед філософська проблема людини. Тут доречно буде зазначити, що Схід протягом багатьох століть істотно впливав на розвиток цієї проблеми в Європі (християнство, ересі середньовіччя, філософська антропологія XIX-XX століть).

Проблематика творів Меші Селімовича стоїть у філософсько-художньому контексті світової літератури, продовжуючи мотиви або вступаючи у диспут із розробками концепції людини такими письменниками і мислителями, як Толстой, Достоевський, К'єркегор, Томас Манн, Кафка, автори літератури «втраченого покоління», Фейхтвангер, Камю, Сартр, Г.Гессе, Фріш, Маркес, Кортасар, Е.Станев, Л.Немет та ін. Сама форма сповіді. В якій написано роман, сприяє розкриттю автором психології особи. Традиційна проблема добра і зла розглядається М.Селімовичем не лише на рівні узагальнених соціальних стосунків людини, але й на рівні внутрішньої боротьби людини, на рівні душі, де, як казав Достоевський, «бог з дияволом між собою борються» [3, 51].

Відповідальність за вчинки, поведінку та навіть за думки і наміри бере на себе тут не лише історія та соціальний процес, а й особистість. Філософський роздум у художньому творі впливає з психологічного стану людини і становить особливу силу художності роману югославського письменника. У цій формі філософсько-психологічного дослідження особистості закономірним є збіг з мотивами й проблематикою філософії життя, екзистенціалізму та іншими антропологічними напрямками філософського мислення.

Автор заглиблюється у такі питання, як сутність людини, сенс життя, поведінка особи, відчуження. Торкається проблем вибору, компромісу, насильства і свободи, смерті і безсмертя, діалектики випадкового та обов'язкового у людській долі (мотив «закину тості» людини у світ), форм контакту (формального і неформального), цінності життя, «байдужості» землі, природи, космосу до людського страждання, миті і вічності, самотності, індивідуального бунту, відповідності мети й засобу, ролі слова і діяння. Однією з найвідчутніших інтонацій твору проступає іронія. Можливо, є сенс розмову про проблематику роману продовжити зверненням до головної метафори, образу-символу твору, того, що винесений на обкладинку роману. Тим більше, що образ фортеці присутній і в романі Селімовича «Дервіш і смерть». Але насамперед про пряме лексичне значення слова. Фортеця – це в'язниця міста, де замурують злочинця на довгі роки або задушують після винесення смертного вироку. У попередньому романі М.Селімович назвав ворота у фортецю «тріумфальною аркою смерті» [4, 189].

Варто зазначити, що в сучасному літературознавстві образ-символ сприймається, як багатозначний алегоричний образ, заснований на подоби, схожості або спільності предметів і явищ життя. У образі-символі може бути виражена система відповідностей між різними сторонами дійсності (світом природи і життя людини, суспільством і особистістю, реальним та ірреальним, земним і небесним, зовнішнім і внутрішнім) [2, 273].

Символ тісно пов'язаний за походженням і принципами образного перетворення дійсності з іншими видами художніх засобів. Але, на відміну, наприклад, від образного паралелізму чи порівняння, образ-символ є одночленним. У образі-символі тотожність або схожість із іншим предметом чи явищем не є очевидним, не закріплено словесно чи синтаксично.

На відміну від метафори, образ-символ багатозначний. Він допускає, що у читача можуть виникнути найрізноманітніші асоціації. Крім того, значення образу-символу найчастіше не збігається зі значенням слова-метафори. Розуміння і тлумачення образу-символу завжди ширше порівнянь і метафоричних художніх засобів. Символічний образ може виникнути як результат використання найрізноманітніших образних засобів: метафор, образних паралелізмів, порівнянь. У деяких випадках образ-символ створюється без використання будь-яких інших видів словесних художніх прийомів.

Правильне тлумачення образів-символів сприяє глибокому і вірному прочитанню художнього тексту. Образи-символи завжди розширюють змістову перспективу твору, дозволяють читачеві на основі авторських «підказок» вибудувати ланцюг асоціацій, що зв'язує різні явища життя. Письменники використовують символізацію (створення образів-символів) для того, щоб зруйнувати ілюзію життєподібності, що нерідко виникає у читачів, підкреслити багатозначність, велику змістову глибину створюваних ними образів.

У своєму романі «Фортеця» Меша Селімович змалював вмілий образ-символ фортеці – це місце, де чекає на смертний вирок Раміз за свої заклики до боротьби, куди відводять селян за відмову йти до війська та платити воєнні податки, куди будь-якого дня може спровадити комендант Авд-ага Ахмета Шаба або й будь-якого жителя міста. Як метафора, вона означає всі види несвободи, замкнені стани людини, логіку антисвіту, формалізований і впорядкований абсурд, обмеження життєвих проявів, безвихідну ситуацію, страх, що паралізує людину, егоїстичну байдужість, згасаючу увагу, відчуження, смерть.

І для Ахмета Шабо фортеця відіграла вагоме значення та роль, а переносному значенні: «...я перетворився на людину, яка просить, а це остання істота на землі... поволі я почав відчувати стіну круг себе невидиму, але непробивну. Стояла вона довкола мене, як фортеця, як безвихідь, як неприступність, я безперестану гамселити головою твердий мур, був увесь побитий...але не переставав добиватися...» [1, 82].

Роман має десятки сцен і ситуацій, що працюють на цю метафору. Наприклад, стіна, яка виросла перед Ахметом Шабо після його нелояльної поведінки на зустрічі «ветеранів», його стан безробітного. Муром слів відгороджуються від людини представники влади. Ще у «Дервіші і смерті» Селімович зобразив «народного представника», що може тільки говорити і патологічно не може слухати. Є такий образ і у «Фортеці» (Мула Ісмаїл). Гра словами, демагогія, через яку не пробитись ні здоровому глузду, ні очевидному факту, ні стражданню, ні почуттю, ні відчаю, ні думці, ні взагалі живій людині – це також метафора фортеці.

Замкненість у собі, відгородження від світу – це також один з найвиразніших мотивів метафори у романі: «...Мене нема...Я хочу бути людиною, боріться ж зі мною по-людському. Марно. Порожнеча навколо мене стає дедалі безлюднішою, мій смішний бунт усе тихішим» [1, 82].

Цілий ряд образів роману уособлюють ідею людини-фортеці. От бібліотекар Сеїд Мехмед – інтелектуал, якого не цікавлять живі люди. Він відгородився від світу книжками й знає все про історію, культуру, філософію, поезію й нічого про сучасне життя. Для нього дійсність – це книги й наркотичні марення, які він викликає за допомогою опіуму. Або мудрий Мула Ібрагім, що все розуміє в цьому світі і може усе пояснити, але живе мов паралізований своїм боягузством. У романі є образи людини, замкненої у своїй службовій функції (Авд-ага), родинні фортеці (сім'я розбійників Саранів) тощо.

Метафора обіймає і такий стан, як, наприклад, втеча у надуманий ілюзорний світ головного героя, у «мале царство», побудоване з мрій і фантазій, володаря якого за дією закону іронії «обплювали, обгидили». Чорна безнадійність, ситуація ізоляваності, ворожнеча зі світом, умовності й порядку, що обмежують людину, зла сила влади і зла сила грошей, плазування перед вищими за себе, несвобода у широкому розумінні цього слова – це також фортеця: «Я можу думати що хочу, але зробити – не можу нічого. У теперішньому світі залишається нам тільки дві можливості – пристосування або самопожертва. Боротися не можеш, хоч би й хотів, розчавлять тебе на першому ж кроці, при першому слові, це самовбивство без наслідків, без смислу, без імені і спогаду... О жалюгідний час, який не допускає ні думки, ні подвигу!» [1, 62].

Метафора фортеці як страшної і нерозумної сили, як упорядкованого абсурду, як світу чужого природі людини, що змінює поведінку і визначальні характеристики особи, поширюється М.Селімовичем на таке явище, як війна.

На цьому етапі творчості вже відчуваються відголоски тієї теми, яку трохи пізніше розвине у своєму романі «Коло» - питання та проблема влади. Життєвий шлях Ахмета Шабо неодноразово зіштовхував із владним класом і

після цих «зштовхувань» у героя склалася власна думка про владу, яку він сприймає як стіну, що виросла перед народом, яку не перетнути, не оминати і не перестрибнути. «При владі не може бути мудрих людей, - говорить у одній із медитацій А.Шабо. – бо і мудрі тут скоро втрачають розсудливість, і нема в них терпимості, бо всі вони ненавидять будь-які переміни... Без хліба народ може лишитися, без влади – ні. Влада – це болячка на народному тілі, як чиряк» [1, 119]. Людина відчуває потребу не тільки думати, а й висловлюватись. І ця остання потреба більша за першу. Слово – відтік надмірних емоцій, почуттів, це видима ілюзія звільнення, свободи. Влада по суті має заохочувати підтримувати бажання висловлення, силу слова, але натомість вона пригнічує та нищить це слово та тих, хто так вміло їм орудує. Тим самим будуючи оті фортеці, що відмежують її від народу, роблячи ворогом.

На наш погляд, основною думкою, яку все таки намагався до читача донести автор, є думка про те, що людина прагне могутності тому, що вона живе, рухається, стикається з іншими людьми і їй хочеться щось залишити після себе, щось зробити, а не просто животіти, існувати, як дерево. І здається їй, що вона чогось досягла, що вона сильна й впливова, що може багато чого, але настає мить, вона прозріває й бачить, що вона лише піщинка серед неозорної пустелі цього світу, дрібна й незначна, як мурашка в мурашнику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Селімович М.* Фортеця: Роман / Перекл. з серб.-хорв. І. Ющука; Післям. В. Климчука. – К.: Дніпро, 1985. – 330 с.;
2. Літературознавчий словник-довідник / Літературознавча енциклопедія / Автор-укладач Ю. Ковалів. — Т. 1. — К.: Видавничий центр «Академія», 2007. — С. 579;
3. *Мишин І.П.* Достоевский и зарубежные писатели / И.П. Мишин. – Ростов н/Д, 1974. – 134 с.;
4. *Селімович М.* Избранное. / Пер. с сербохорватск.; предисл. Л. Аннинского. – М.: Радуга, 1987. – 616 с.;
5. *Selimović M.* Sjećanja / M. Selimović. – Beograd: Sloboda; Rijeka: „Otokar Keršovani“, 1975 – 408 s.;
6. *Selimović M.* Tvrdava / M. Selimović. – Beograd: Sloboda, 1977. – 419 s.